

В.Є. Лук'янчикова

ПОНЯТТЯ І КЛАСИФІКАЦІЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ У КРИМІНАЛІСТИЦІ

У статті здійснено аналіз поглядів науковців щодо визначення науково-технічних засобів, що використовуються у кримінальному провадженні з метою виявлення, дослідження та використання доказової інформації. Розглянуто підстави для класифікації науково-технічних засобів, що використовуються у кримінальному провадженні.

Ключові слова: кримінальне провадження, наукові засоби, технічні засоби, класифікація, підстави класифікації.

В статье осуществлен анализ мнений ученых относительно определения научно-технических средств, которые используются в уголовном производстве с целью выявления, исследования и использования доказательственной информации. Рассмотрены основания для классификации научно-технических средств, которые используются в уголовном производстве.

Ключевые слова: уголовное производство, научные средства, технические средства, классификация, основания классификации.

In the paper the opinions of scientists concerning the definition of scientific and technical means which are used in the criminal process with an aim of detection, examination and use of the evidential information have been analyzed. The grounds for classification of scientific and technical means which are used in the criminal process have been considered.

Keywords: criminal process, scientific means, technical means, classification, grounds of classification.

Сьогодні Україна переживає досить складний етап своєї розбудови. Реформування системи ОВС – трансформування органів міліції в національну поліцію є одним з цих етапів. Здійснюються наукові дослідження, спрямовані на розроблення нової спеціальної та криміналістичної техніки, яка сприятиме підвищенню ефективності роботи слідчих і спеціалістів-криміналістів в розкритті і розслідуванні кримінальних правопорушень, виявленні слідів замаскованих та прихованих найбільш небезпечних злочинів, документування фактів корупційної діяльності окремих осіб і організованих злочинних груп.

Для позначення технічних засобів і приладів, які використовуються з метою виявлення, фіксації та дослідження слідів злочину, в науковій літературі зустрічається багато термінів, таких, наприклад, як “оперативно-технічні засоби” або “технічні засоби”, або “спеціальні технічні засоби” та багато інших. Але за своєю сутністю вони визначають одну і ту ж категорію інструментарію пізнавальної діяльності для роботи з різноманітними слідами злочинів.

На сучасному етапі законодавча регламентація застосування науково-технічних засобів у кримінальному провадженні не може бути визнана досконалою. Наявність у системі норм, що регулюють відносини у цій сфері, вельми широкого кола термінів на позначення одного правового поняття спричиняє негативну ситуацію законодавчої невизначеності та можливості неоднозначного тлумачення цих понять у правозастосовній діяльності.

Вирішенню окресленої проблемної ситуації, на наш погляд, сприяло б визнання єдино точним термінологічного сполучення “науково-технічні засоби”. Доцільність його використання з такою метою зумовлена саме технічною та науковою природою зазначених засобів, що підтверджується поглядами науковців у системі знань, яка формується такою синтетичною наукою, як криміналістика.

Саме на цьому наполягає В.Г. Гончаренко. Доцільність звернення до зазначеного терміна дослідник пояснює тим, що в діяльності слідчого використовуються досягнення науки, і це дає можливість перевести розслідування на якісно нове підґрунтя в частині застосування науково-технічних засобів із різних галузей науки і техніки [1, с. 154].

Вважається, що для загального їх позначення термін “науково-технічні засоби” є більш вдалим за усі, оскільки в сучасних умовах розвитку науково-технічного прогресу наука і техніка взаємно обумовлюють і проникають одне в одну. Слід підтримати думку П.А. Лупинської про те, що “успішне розслідування злочинів неможливе без застосування науково-технічних засобів” [2; 3].

Звернення до наукової літератури свідчить про існування широкого кола визначень терміну науково-технічних засобів. Наприклад, В.П. Божьев зазначає: “під науково-технічними засобами найчастіше розуміють сукупність засобів, які використовують у процесі розслідування злочинів з метою виявлення, фіксації, вилучення речових доказів; різних приладів (металошукачі, прилади для пошуку трупів); речовини і матеріали, здатні фіксувати різноманітні сліди (гіпс, парафін, полімери) і хіміко-фізичні засоби (хімічні реактиви, рентгенівські, ультрафіолетові, інфрачервоні промені, ізотопи)” [4, с. 276].

Відомий сучасний вчений-криміналіст М.П. Яблоков зазначає, що технічна природа засобів, що використовуються, особливо стосовно засобів комп’ютерної техніки, беззаперечно доводить необхідність визначення таких засобів, як “науково-технічних”. Виникнення цієї ситуації органічно пов’язано з “тенденціями науково-технічного процесу, який у ядро переозброєння всієї технічної діяльності в процесі розслідування злочинів ставить різноманітні науково-технічні засоби, особливе місце серед яких посідають комп’ютерні системи та засновані на їхньому використанні методи інформаційного забезпечення кримінально-процесуальної діяльності” [5, с. 162–163].

Цю думку поділяє Б.Т. Безлепкин, який наголошує, що до числа таких випробовуваних на практиці і закріплених у законі засобів, які можуть бути використані під час проведення слідчих дій для збирання доказів, відносяться науково-технічні засоби [6, с. 204].

На доцільності застосування поняття “науково-технічний засіб, що застосовується у кримінальному судочинстві”, наголошує і М.В. Салтевський, розглядаючи у своїх працях аспекти застосування технічних засобів та проблем вдосконалення процесуального регламентування такої діяльності [7, с. 27–32].

Аналогічної думки дотримується також В.С. Зеленецький, який говорить про застосування науково-технічних засобів у кримінальному судочинстві [8, с. 124–125]. Цю думку поділяють П. Землянський, Г. Саг, Н.С. Карпов В.П. Бахін та В.С. Кузьмичов [9, с. 29–31; 10, с. 108–119].

Отже, дослідивши та проаналізувавши значну кількість поглядів видатних вчених щодо терміна “науково-технічні засоби” і засобів, які застосовуються при розслідуванні і розкритті злочинів, можна констатувати, що цей термін є найбільше поширеним як в криміналістиці, так і в кримінально-процесуальному праві.

Для обґрунтування доцільності і правомірності застосування і використання терміну “науково-технічні засоби” звернемось до його складових понять.

Термін “наука” за тлумачним словником української мови – це одна з форм суспільної свідомості, що дає об’єктивне відображення світу; система знань про закономірності розвитку природи і суспільства та способи впливу на навколишній світ. Освіта, навички, знання, набуті людиною в процесі навчання, життєвого досвіду [11].

Термін “техніка” за тим же тлумачним словником включає в себе сукупність засобів і знарядь праці, що застосовуються в суспільному виробництві та призначені для створення матеріальних цінностей [11].

Розглядаючи пізнавальні можливості інструментарію кримінального провадження, неможливо не врахувати співвідношення та тісний взаємозв’язок науки і техніки. Зрозуміло, що в наш час розвиток сучасної техніки можливий лише на основі широкого та повного використання різноманітних наукових знань – саме це і є головною умовою науково-технічного прогресу, який є єдиним, неподільним, взаємозумовленим поступовим розвитком науки і техніки. Сучасний стан науково-технічного прогресу обумовлюється науково-технічною революцією, за якої роль науки явно стає домінуючою над технікою. Саме це останнім часом знаходить своє відображення в кількісно-якісному перевтіленні виробничих сил на основі перетворення науки в головний, керівний фактор розвитку. Тобто сама практика суспільного життя і суспільних відносин між людьми потребує, щоб наука випереджала техніку, а остання ставала б технологічним втіленням науки. Отже, взаємозв’язок науки і техніки – це найважливіша умова суспільного розвитку в цілому і науково-технічного розвитку зокрема.

Що ж стосується терміну “засіб”, то це те, що служить знаряддям у якій-небудь дії, справі; механізми, пристрої і т. ін., необхідних для здійснення чогонебудь, для якоїсь діяльності [11].

Отже, проаналізувавши визначення кожного з понять, наведених у тлумачному словнику української мови, можна погодитись, що термін “науково-технічний засіб” не лише має право на існування, але і є найбільш вдалим.

Перейдемо до розгляду видів науково-технічних засобів, які ще називають групами. При розгляді цього питання вважаю за доцільне порівняти думки вчених з інтервалом у майже тридцять років з метою вивчення динаміки розвитку наукових уявлень щодо класифікації цих засобів.

Залежно від мети, для досягнення якої призначені науково-технічні засоби, О.О. Закатов та Ю.М. Оропай запропонували умовно розподілити їх на кілька груп:

1. Засоби освітлення. Гарна освітленість на місці провадження слідчих дій – необхідна умова високої якості їх проведення. В ході провадження слідчих дій використовуються різноманітні джерела світла: побутові освітлювачі (переносні і стаціонарні), промислові освітлювальні засоби.

2. Оптичні пристрої, які застосовують для виявлення макро- і мікроогляду речових об’єктів, інших предметів і документів: збільшувальні лупи звичайні, біноклярні лупи (які забезпечують стереоскопічність зорового сприйняття), лупи з підсвіткою, різноманітні види мікроскопів та ін.

3. Пошукові пристрої. Це найбільш складні науково-технічні пристрої, які використовуються при розслідуванні злочинів. До них належать: металошукач (“Омуль”, “Блесна”), магнітні шукачі-підйомники, пристрої для пошуку трупів, переносні рентгенівські установки, щупи різноманітних конструкцій, ручний бур та ін.

4. Пристрої для дослідження в невидимих променях спектра (ультрафіолетові освітлювачі типу “Малютка”, електронно-оптичні перетворювачі та ін.). Їх

використання при проведенні оглядів, обшуків та інших слідчих дій дозволяє виявити сліди крові, сперми, слини та інших об'єктів біологічного походження, сліди олії, жирів, кислот і отруйних речовин, прочитати тексти, які були заліті чи витравлені, а також записи, які були написані симпатичним чорнилом.

5. Засоби вимірювання: рулетка, транспорир та штангенциркуль, портативний газоаналізатор (для визначення концентрації горючих газів при пожежі), вимірювачі температури, пірометри, вимірювачі сили електричного струму (струмовимірювальні кліщі та ін.), міліметрова і візирна лінійки, м'який метр, мікромметр, секундомір, спиртометр та ін.

6. Засоби вилучення і упакування. Більшість з них містяться в комплектах науково-технічних засобів для слідчого, експерта-криміналіста і оперативного співробітника. До них належать: пилка, стамески, долото, ніж, склоріз, ножиці, пластилін, шпагат, сургуч, липка поліетиленова плівка, пробірки і флакони з притертою пробкою, пластмасові контейнери, поліетиленові пакетики тощо.

7. Апаратура для фіксації ходу і результатів слідчих дій, а також засоби оргтехніки слідчого (фотоапаратура, магнітофони, відеозаписуюча і кіноапаратура, друкарські машинки, диктофони і т.п.).

8. Засоби зв'язку (телефонний і телеграфний зв'язок, радіозв'язок і телебачення, електроакустичні і рупорні мегафони, сигналізація тощо).

Крім перелічених науково-технічних засобів, зазначають автори, також є їх комплекти. Це слідчі портфелі, спеціальні набори, фотокомплекти, набори науково-технічних засобів для прокурора-криміналіста, оперативна та експертна валіза (сумка), службова валіза автоінспектора, пересувна криміналістична лабораторія тощо [12, с. 13–14].

Ось такий, на сучасний погляд, небагатий арсенал науково-технічних засобів роботи зі слідами злочинів знаходився в розпорядженні слідчих 80-х років минулого сторіччя.

В процесі розвитку криміналістики здійснювалися спроби розробити інші класифікації науково-технічних засобів, які використовуються у кримінальному провадженні. Такі класифікації здійснювалися за різними підставами. Так, В.В. Коваленко пропонує виділяти такі групи науково-технічних засобів криміналістики за відповідними підставами:

1. За походженням – на загально-технічні та техніко-криміналістичні.
2. За функціональним призначенням – на фотографічні, аудіовізуальні, акустичні, комп'ютерні, механічного виявлення і моделювання слідів, пошукові аналітичні, пошукові прості, допоміжні.
3. За видом – на прилади, апаратуру й устаткування, інструменти та пристрої, приладдя та матеріали, комплекти науково-технічних засобів (пересувні криміналістичні лабораторії, пересувні вибухо-технічні лабораторії, мобільні комплекси науково-технічних засобів для слідчо-оперативної групи).
4. За суб'єктом застосування – комплекти та комплекси науково-технічних засобів для слідчого, спеціаліста-криміналіста, спеціаліста-вибухотехніка, дільничного інспектора, інспектора ДАІ, судового медика, експерта та ін. [13, с. 48–49].

Проаналізувавши думки вчених з інтервалом у майже 30 років, можна зробити висновок, що, безперечно, завдяки нестримному розвитку науки і техніки підходи до класифікації науково-технічних засобів, які використовує у своїй роботі слідчий, частково зазнали змін, але основні аспекти, які були закладені криміналістами ще у минулому сторіччі, залишаються підґрунтям для подальших наукових пошуків і розроблення сучасних підстав класифікації науково-технічних

засобів криміналістики. Безперечно, класифікація В.В. Коваленка заслуговує на підтримку, вона більш широко структурована, але у той же час можна помітити проникнення “старого” у цю цілком новітню структуру. Певною мірою можна погодитися з виділенням науково-технічних засобів за суб’єктом їх застосування. Набори технічних засобів, що розроблені для слідчого, з успіхом може застосовувати дільничний інспектор або оперативний співробітник, а набір для спеціаліста-криміналіста – слідчий. На цю обставину звертали увагу й інші науковці, підкреслюючи умовний характер такої класифікації. Особливу увагу сьогодні привертає використання комп’ютерів та інформаційних технологій в роботі із запобігання, виявлення, документування та розкриття злочинів. Класифікація науково-технічних засобів криміналістики, запропонована О.О. Закатовим та Ю.М. Оропаєм, відіграла важливу роль у подальших наукових дослідженнях. Звичайно, про більшість сучасних технічних пристроїв з їх майже безмежними можливостями тоді ніхто не міг і мріяти. Можливо ще через декілька десятків років молоді фахівці у галузі криміналістики, які досліджуватимуть цю тематику, будуть розглядати наші праці як історію і дивуватись недосконалості наших технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Гончаренко В.И.* Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве (методологические вопросы) / В.И. Гончаренко // *Вибране.* – К. : Прецедент, 2011. – С. 9–154.
2. *Уголовный процесс : учеб. для вузов / Л.Б. Алексева, В.А. Давыдов, М.С. Дьяченко, Г.П. Ивлиев ; под ред. П.А. Лупинской.* – М. : Юристъ, 1995. – 544 с.
3. *Уголовно-процессуальное право Российской Федерации : учеб. / Л.Б. Алексева, В.А. Давыдов, М.С. Дьяченко и др. ; под ред. П.А. Лупинской.* – М. : Юристъ, 1998. – 696 с.
4. *Уголовный процесс : учеб. для вузов / под ред. В.П. Божьева.* – М. : Спарк, 1998. – С. 276.
5. *Яблоков Н.П.* Криминалістика / Н.П. Яблоков – М. : БЕК, 1996. – С. 162–163.
6. *Безлепкин Б.Т.* Уголовный процесс России. Общая часть и досудебные стадии (курс лекций) / Б.Т. Безлепкин. – М. : Международный Университет Бизнеса и Управления, 1998. – С. 204.
7. *Салтевский М.В.* Проблема совершенствования процессуальной регламентации применения научно-технических средств в уголовном судопроизводстве / М.В. Салтевский // *Криминалістика и судебная экспертиза.* – 1991. – Вып. 45. – С. 27–32.
8. *Зеленецький В.* Поняття наукового результату, необхідного для розробки науково-прикладних програм використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю / В. Зеленецький // *Вісник Академії правових наук України.* – 1997. – № 4. – С. 124–125.
9. *Землянський П.* Способи і засоби виявлення викраденого при розслідуванні крадіжок / П. Землянський, Г. Саг // *Право України.* – 1992. – № 4. – С. 29–31.
10. *Бахин В.П.* Проблемы повышения научно-технического потенциала следствия / В.П. Бахин, Н.С. Карпов, В.С. Кузьмичев // *Вестник Днепропетровского ун-та. Правоведение.* – 1994. – Вып. 1. – С. 108–119.
11. *Наука / Толковый словарь украинского языка (онлайн версия) [Электронный ресурс].* – Режим доступа : [http : // www.classes.ru/all-ukrainian/dictionary-ukrainian-explanatory-term-94407.htm](http://www.classes.ru/all-ukrainian/dictionary-ukrainian-explanatory-term-94407.htm).
12. *Закатов А.А.* Использование научно-технических средств и специальных знаний в расследовании преступлений / А.А. Закатов, Ю.Н. Оропай. – К. : РИО МВД УССР, 1980. – С. 13–14.
13. *Коваленко В.В.* Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій / В.В. Коваленко. – Л. : РВВ ЛДУВС, 2007. – С. 48–49.

Отримано 22.09.2015